

Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 22, No. 4, Summer 2022, 141-160
Doi: 10.30465/CRTLS.2021.33108.1992

A Critical Review on the Book *From Crisis to Collapse:* A Mirror in Front of Us

Ahmad Dorosti*

Abstract

The global financial markets crisis of 2007 and its economic consequences provoked widespread protests and riots in many countries, which in North Africa led to a change of political system. The study and analysis of these events became the basis for the compilation of the book *From Crisis to Collapse* by Dr. Bashirieh. The present article, which was prepared with the intention of reviewing this book, is organized in three sections: introducing the work, place of the work in the Iranian publishing space and among the other works of the author, and evaluation of form and content of the work. In this book, we are faced with weighty and revised prose and a coherent and uniform text. The theoretical framework of the work is the same theory that the author has formulated for the analysis of revolutions and the process of transition to democracy in his previous works. The organization of the chapters is not done in a clear and distinct way. The title of the work does not reflect the main content of the work completely. Despite the emphasis on the title of the work, the dimensions of sustainability and vulnerability of political systems are less studied inside the text.

Keywords: Financial Crisis, Political System Collapse, Political Sustainability, Arab Spring, Occupy Wall Street Movement.

* PhD in Political Sciences, Imam Sadiq University, Tehran, Iran, ah.dorosti@gmail.com

Date received: 29-01-2022, Date of acceptance: 28-05-2022

بررسی کتاب از بحران تا فروپاشی،

آینه‌ای پیش‌روی ما

احمد درستی*

چکیده

وقوع بحران در بازارهای مالی جهانی در سال ۲۰۰۷ اعتراضات و شورش‌های گسترده‌ای را در بسیاری از کشورها برانگیخت. این اعتراضات در شمال آفریقا حتی تا تغییر نظام‌های سیاسی پیش رفت. بررسی و تحلیل این وقایع زمینه‌ای برای تدوین کتاب *از بحران تا فروپاشی* شد. مقاله حاضر با قصد بررسی این کتاب و در سه بخش تدوین شد: معرفی اثر، جایگاه اثر در فضای نشر ایران و دیگر آثار نویسنده، و ارزیابی شکلی و محتوایی. در این کتاب، ما با نثری وزین و منقح و متنی منسجم و یک‌دست مواجهیم. چهارچوب نظری کار همان نظریه‌ای است که نویسنده برای تحلیل انقلاب‌ها و فرایند گذار به دموکراسی در آثار پیشین خود تنظیم کرده است. سازمان‌دهی مطالب در داخل هر فصل به صورت مشخص و متمایز انجام نشده است. کتاب فاقد پیشینه تحقیق است. عنوان روی جلد محتوای اصلی اثر را به صورت کامل بازتاب نمی‌دهد. در متن اثر، با تأکیدی که در عنوان اثر به چشم می‌خورد، ابعاد ماندگاری و آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی مورد توجه جدی قرار نگرفته است.

کلیدواژه‌ها: بحران مالی، فروپاشی نظام سیاسی، ماندگاری سیاسی، بهار عربی، جنبش تصرف وال استریت.

* دکترای علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)، ah.dorosti@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۰۷

۱. مقدمه

از بحران تا فروپاشی باز نمودی دیگر از دغدغه حسین بشیریه در قبال نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی است؛ نیروهایی که با شرکت در حرکت جمعی اعتراضی و مسالمت‌جویانه در صدند تا ضمن ایجاد دگرگونی در شرایط زیست اجتماعی خود، راهی بیابند برای رفع ناخرسندی‌ها، رنج‌ها، و کمبودهایی که در زندگی‌شان احساس می‌کنند. نویسنده این بار ما را از بطن متون نظری و بستر رخدادهاى ایران جدا می‌کند و به گشت‌وگذارى تحلیلی و تبیینی در حوادث کشورهای دیگر می‌برد تا داستان منازعه‌ای را روایت کند که از یک‌سو، بین نیروهای اجتماعی و از سوی دیگر، کارگزاران و حامیان نظام سیاسی مستقر در گرفته است. شاید این بار نخبگان سیاسی و دولت‌مردان ایران را به تأمل در آینه تجربه دیگران فرا می‌خواند تا از این طریق در شرایط خود نظر کنند و برای بهبود آن گام بردارند.

۲. معرفی اثر

از بحران تا فروپاشی را در ۱۲۰ صفحه در سال ۱۳۹۴ انتشارات نگاه معاصر به بازار عرضه کرد. این اثر عنوان فرعی کندوکاوی در ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی را به دنبال دارد که محتوای مطالب داخل کتاب را برای مخاطبان بیش‌تر روشن می‌سازد. مؤلف در این کتاب حرکت‌های اعتراضی و جنبش‌های مردمی را، در هشت کشور از سه قاره آمریکا، اروپا، و آفریقا که در سال ۲۰۱۱ رخ داده‌اند، بررسی و تحلیل می‌کند. این هشت کشور عبارت‌اند از ایالات متحده در قاره آمریکا؛ سه کشور اسپانیا، انگلستان، و یونان در قاره اروپا؛ چهار کشور تونس، مراکش، لیبی، و مصر در شمال آفریقا.

به نظر می‌رسد آنچه باعث شده است که این هشت حرکت اعتراضی در کنار هم و یک‌جا مورد بررسی قرار بگیرند بیش‌تر به شباهت‌های ساختاری و علل بنیادی وقوع آن‌ها ارتباط دارد و نه صرف هم‌زمانی رخدادها. نویسنده این حرکت‌های اعتراضی را در قالب جنبش‌های جدیدی می‌بیند که ویژگی‌های خاصی دارند:

این جنبش‌های بزرگ و چندمیلیونی نیروی تازه و بی‌سابقه و گذرایی هستند که مدتی صحنه سیاست را اشغال می‌کنند. هرچند عناصر تشکیل‌دهنده نیروی جنبش اعتراضی مانند گروه‌های مخالف، رهبران، و سازمان‌های سیاسی پیش‌تر وجود داشته‌اند، اما اینک

در یک بازه زمانی از ترکیب آن‌ها موجود تازه‌ای پدید می‌آید که با انرژی، آگاهی، و هدف‌مندی پیش می‌رود. لازمه پیدایش و تداوم این نیرو و پدیده جدید بسیج، ارتباطات، تبلیغ، گردآوری منابع، رهبری و هدایت و تصویری از آینده‌ای مطلوب و مبهم است^۱ (بشیریه ۱۳۹۴: ۱۰).

نویسنده، با این نقل قول مستقیم از ریچارد لاکمن، ضمن این‌که به تبیین ویژگی‌های مشترک این حرکت‌های اعتراضی می‌پردازد، به‌نوعی موضع نظری خود را نیز بیان می‌کند و روشن می‌سازد که این حرکت‌ها با انقلاب‌های کلاسیک تفاوت دارند و باید آن‌ها را در قالب جنبش‌های اعتراضی جدید طبقه‌بندی کرد. این جنبش‌ها بیش‌تر در جوامعی رخ می‌دهند که رسانه‌های اجتماعی نوین به‌حد کافی رشد کرده باشند. یکی دیگر از علل مشابهت این جنبش‌ها به عامل وقوع و شتاب‌زای آن‌ها برمی‌گردد. به‌باور مؤلف، بحران مالی اقتصاد سرمایه‌داری که از سال ۲۰۰۷ در کشورهای سرمایه‌داری شروع و در سال ۲۰۰۸ تأثیراتش در تعدادی از کشورهای پیرامونی نمایان شد، در وقوع این اعتراضات نقش مهمی را ایفا کرده‌اند.

سازمان‌دهی مطالب اصلی اثر در قالب دو بخش انجام شده است. بخش نخست، بحران اقتصادی و جنبش‌های اعتراضی را در آمریکا و اروپا و بخش دوم، بحران اقتصادی و جنبش‌های اعتراضی را در شمال آفریقا بررسی کرده است. علاوه‌بر این دو بخش که استخوان‌بندی اصلی اثر را تشکیل می‌دهند، نویسنده در مقدمه کتاب اهداف و مبانی نظری خود را بیان کرده است و در پایان سخن، ضمن مقایسه‌ای کوتاه بین هشت جنبش اعتراضی، مطالعات خود را جمع‌بندی و نتیجه‌گیری کرده است.

سازمان‌دهی مطالب هر بخش در جهت مبانی نظری تحقیق انجام گرفته است. به این صورت که نویسنده نخست تأثیر بحران مالی جهانی را در اقتصاد و جامعه هر کشور با شاخص‌های معین توضیح می‌دهد. سپس، با بررسی شاخص‌های هشت‌گانه تحقیق که در مقدمه نظری کتاب بیان کرده است، از یک‌سو، میزان و علل کام‌یابی و ناکام‌یابی جنبش‌ها و از دیگر سو، میزان و علل آسیب‌پذیری و یا ماندگاری دولت‌ها را تبیین کرده است و نتیجه‌گیری می‌کند:

ما فرض را بر حجم و توان گسترده و بالای جنبش‌های اعتراضی گذاشته‌ایم و استدلال کرده‌ایم که در شرایط همانند از لحاظ بحران و نارضایتی عمومی و جنبش اعتراضی، نقش ویژگی‌های ساختار قدرت دولتی از حیث مشروعیت، وحدت و توان مقابله در

ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام سیاسی تعیین‌کننده خواهد بود. بر این اساس، دو دسته از کشورها را که همگی در اثر بحران مالی و اقتصادی جهانی با... جنبش‌های اعتراضی... روبه‌رو بودند، از حیث ویژگی‌های ساختار قدرت دولتی... مطالعه و مقایسه کردیم. دسته نخست نظام‌های سیاسی یا دولت‌هایی بودند [منظور آمریکا، انگلستان، اسپانیا، یونان، و مراکش] که به دلیل ویژگی‌های ساختار قدرت دولتی (مشروعیت مردم‌سالارانه، نظام حزبی، و نمایندگی مستقر، وحدت اجزای طبقه مسلط، و توان سرکوب) از شرایط بحران... ماندگار از کار درآمدند. در مقابل، دسته دوم دولت‌هایی بودند [لیبی، مصر، و تونس] به همان دلیل ویژگی‌های ساختار قدرت دولتی (ساختار خودکامگی، فقدان نهادمندی سیاسی پایدار، تفرقه در طبقه سیاسی حاکم و در دستگاه‌های سرکوبی) در اثر بحران... دچار فروپاشی شدند.

۳. اهمیت و جایگاه اثر

برای ارزیابی یک اثر ابتدا باید جایگاه آن را در میان دیگر آثاری که در مورد این موضوع در فضای علمی کشور نشر شده‌اند سنجید و در گام بعدی اگر این اثر متعلق به نویسنده‌ای باشد که آثار متعددی در یک حوزه تخصصی نوشته باشد، آن‌گاه باید جایگاه آن اثر را در میان دیگر آثار او نیز مشخص کرد. در خصوص حسین بشیریه، که از ۱۳۶۰ به این سو یکی از پرکارترین نویسندگان در حوزه دانش سیاسی است، این معیار دوم نیز صدق می‌کند. بنابراین، در این قسمت نخست، به بررسی جایگاه اثر در فضای نشر در ایران و سپس جایگاه این اثر در میان دیگر آثار مؤلف می‌پردازیم.

۱,۳ جایگاه اثر در فضای نشر ایران

عنوان فرعی کتاب برای فهم موضوع آن از عنوان اصلی گویاتر است: *کندوکاوی در ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی*. بنابراین، در این مرحله آثار منتشرشده در این موضوع را بررسی می‌کنیم. بحث ماندگاری نظام‌های سیاسی از موضوعاتی است که در دهه اخیر مجدداً مورد توجه محققان علم سیاست قرار گرفته است. البته، ثبات و بی‌ثباتی نظام‌های سیاسی از دیرباز و از همان سرآغازهای شکل‌گیری اندیشه سیاسی در یونان باستان مورد توجه افلاطون و ارسطو قرار گرفته بود، اما در عرصه نظری و طی دو دهه پایانی قرن بیستم، موج جدیدی از این بحث با توجه به «نقش دولت» توسط نویسندگانی چون اسکاچ پل شروع شد. هم‌چنین، در عرصه عمل، با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و

تشکیل جمهوری‌های جدید در میراث به‌جای‌مانده از امپراتوری کمونیستی و مشکلاتی که این دولت‌ها در تطبیق خود با فرازونشیب‌های سیاسی جدید مواجه بودند، توجه دولت‌مردان و پژوهش‌گران سیاسی به آسیب‌پذیری و شکنندگی دولت‌ها جلب شد. این موضوع در ایران با ترجمه و تألیف آثار مختلفی موردقبال قرار گرفت که به‌عنوان نمونه به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌شود: *دولت‌های شکننده: جامعه‌شناسی جنگ و منازعه در دنیای مدرن* نوشته لوتار بروک و دیگران، *آسیب‌شناسی دولت‌های نوظهور* به قلم رونالد ای. فرانچسکو،^۲ و *دولت‌های شکننده و امنیت انسانی* از محمود یزدان‌فام که پژوهش‌کده مطالعات راه‌بردی آن را در سال ۱۳۹۱ منتشر کرد.

برای تبیین جایگاه این کتاب، علاوه بر توجه به موضوع کتاب، «جامعه‌مورد مطالعه در تحقیق» را نیز باید مدنظر داشت. در این اثر، نویسنده به بررسی ماندگاری و آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی در هشت کشور از سه قاره جهان پرداخته است و این درحالی است که اغلب آثار منتشرشده در ایران در بهترین حالت به تحولات در یک بخش از جهان، آن‌هم بیش‌تر به تحولات شمال آفریقا تحت عنوان بیداری اسلامی، تمرکز کرده‌اند، اما در این کتاب کم‌حجم خواننده با تحولات در اقصی‌نقاط دنیا آشنا می‌شود و خصوصاً با تحولات کشورهای اروپایی که در این زمینه آثار بسیار کمی در ایران در دسترس است. علاوه بر این، در کتاب حاضر، جنبش‌های اعتراضی یادشده در سطحی بسیار گسترده مورد مطالعه قرار گرفته و امکان مقایسه و استخراج مشابهت‌ها و تفاوت‌ها فراهم شده که برای مخاطب ایرانی بسیار مغتنم است.

۲,۳ جایگاه اثر در میان آثار دیگر نویسنده

حسین بشیریه، در طی چهاردهه فعالیت علمی خود، اعم از تدریس و تحقیق، با تألیف و ترجمه بیش از بیست کتاب و پنجاه مقاله در گسترش دانش سیاسی در ایران سهم به‌سزایی دارد. در این مدت، او به بررسی موضوعاتی چون نظریه‌های سیاسی، جامعه‌شناسی سیاسی، توسعه سیاسی، انقلاب و دگرگونی سیاسی، مسائل ایران، و گذار به دموکراسی پرداخته است. او، در خلال آثار خود، بسیاری از مباحث نظری جدید را در فضای علمی ایران برای مخاطبان آثارش معرفی کرده است که طیف وسیعی از علاقه‌مندان به مسائل سیاسی، از دولت‌مردان و دانشجویان تا اساتید دانشگاه‌ها، را در بر می‌گیرد. بشیریه از آن دسته جامعه‌شناسانی است که تغییر و دگرگونی سیاسی را در کانون علایق نظری خود قرار داده

است. از دولت و انقلاب در ایران ۱۹۶۲-۱۹۸۲^۳ که به فاصله پنج سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به زبان انگلیسی در انگلستان انتشار یافت تا گذار به دموکراسی که در آخرین سال‌های حضور نویسنده در ایران (۱۳۸۶) منتشر شد و این آخرین اثر او که به بحران و جنبش‌های اعتراضی در نظام‌های سیاسی در قرن بیستم و یکم می‌پردازد، همگی به نوعی از محوریت انقلاب و تغییر در ذهن مؤلف پرده برمی‌دارد. همان‌گونه که مهرزاد بروجردی در بررسی میراث علمی مؤلف به درستی اشاره می‌کند که «کارنامه علمی دکتر بشیریه از یک پیوستار اندیشگی خبر می‌دهد» (بروجردی ۱۳۹۳: ۴۹).

این همه علاقه و توجه به تغییر در سنت فکری‌ای ریشه دارد که نویسنده اثر در آن بالیده و به تدریج یکی از صاحب‌نظران و مولدان فکری آن سنت شده است. حسین بشیریه در دانشگاه اسکس، که مرکز مطالعات و گرایش‌های مارکسیستی در اروپا به‌شمار می‌رفت، درس خواند و از خرمن دانش متفکران به‌نامی چون ارنستو لاکلائو بهره‌ها گرفت (گفت‌وگو با میرسپاسی ۱۳۹۶)، اما از نظر فکری هیچ‌گاه خود را در سایه آن‌ها قرار نداد و پویایی فکری و استقلال اندیشگی خود را حفظ کرد. او اغلب از منظر «انتقادی» به مسائل سیاسی نگاه می‌کند، اما در پس‌زمینه فکری خود بنیادهای فکری و روش‌شناختی و بر راه دارد و به‌ویژه در اعتقاد و بر به استقلال حوزه‌های مختلف اجتماعی و حوزه سیاست از دیگر حوزه‌های اجتماعی سهیم است. آثار و نشانه‌های باور به استقلال حوزه سیاست را در تحلیل‌های مختلفی که از توسعه سیاسی ارائه می‌دهد می‌توان ردیابی کرد.^۴ هم‌چنین، از نظریه و بر در مورد انواع سلطه یا مشروعیت سیاسی به تحلیل مسائل سیاسی در ایران توجه کرده و بخشی از تغییرات در نظام سیاسی ایران را تبیین کرده است.

بشیریه بیش‌تر شهرت خود را مدیون آثاری است که در حوزه اندیشه و نظریه سیاسی منتشر کرده است، اما به‌هیچ‌وجه از توجه به مسائل عملی سیاست غافل نبوده است. تحقیق و ترجمه در مورد تحولات جدید در نظریه‌های سیاسی او را از توجه به مسائل مطرح‌شده در خطبه‌های نماز جمعه تهران بازنمی‌داشت. از نظر او، دانش سیاسی دانشی راه‌بردی است و می‌بایست برای حل مشکلات جامعه راه‌حل ارائه دهد. او به‌صراحت اظهار می‌دارد:

هدف علوم اجتماعی نباید صرفاً توصیف واقعیات موجود باشد. متأسفانه، گرایشی که ما در دانشگاه‌هایمان از غرب گرفته‌ایم این است که علوم اجتماعی ما خصلتی توصیف‌گرایانه پیدا کرده‌اند و راه‌گشا نیستند، وضعیت‌های ایستا را بررسی می‌کنند و زمینه‌های پویایی و آینده را در نظر نمی‌گیرند. اتخاذ یک دیدگاه تحلیلی و درعین‌حال

تجویزی برای معضلات توسعه سیاسی و فرهنگی کشورمان ضرورت دارد. نه دیدگاه مدرنیستی و نه دیدگاه پست‌مدرنیستی هیچ‌یک نمی‌تواند کلیدی برای یافتن راه‌حل باشد، بلکه توجه ما باید به واقعیت دیالکتیک تاریخی و ترکیب پدیده‌های ناهمگون و گاه متضادی باشد که برای این جامعه راه‌نمای اندیشه و عمل خواهد بود (بشیریه ۱۳۸۲: ۷۶۳-۷۶۴).

با این طرز نگاه به علوم اجتماعی بود که بشیریه دانش گسترده و عمیق خود در اندیشه سیاسی و جامعه‌شناسی سیاسی را برای تحلیل مسائل ایران به‌کار گرفت. مقالات و کتاب‌های متعددی را در باب انقلاب، توسعه سیاسی، جامعه مدنی، تساهل، ایدئولوژی سیاسی، جناح‌بندی‌های سیاسی، فرهنگ سیاسی، مشارکت سیاسی، دین و سیاست، اپوزیسیون، آنومی سیاسی، انتخابات، کاریزما، و دموکراسی‌خواهی در ایران به‌نگارش درآورد. کارنامه علمی حسین بشیریه، در عین حال که سهم او را در گسترش مبانی نظری دانش سیاسی در جامعه علمی ایران و مخاطبان عام نشان می‌دهد، هم‌زمان مسائل سیاسی مطرح در فضای فکری و سیاسی ایران در هر دوره را نیز بازتاب می‌دهد. نام‌برده به‌اندازه‌ای در مسائل سیاسی ایران درگیر بوده است که با بازخوانی عناوین کتاب‌ها و مقالات او می‌توان تاحدی تصویری روشن از خطوط اصلی مباحث فکری و سیاسی مطرح در میان نخبگان سیاسی ایران را در چهار دهه اخیر به‌دست آورد. البته، وقتی از درگیری یک نظریه‌پرداز در مسائل سیاسی و جاری حرف می‌زنیم، این درگیری در سطح نظری و عمیق رخ می‌دهد، نه در سطح اجرایی، گذرا، شخصی، و گاه جنجالی. از مسائلی هم که در دهه اخیر، به‌ویژه در گفتمان اصلاح‌طلبی، مطرح شد، توسعه سیاسی بود که هدف آن تثبیت و تقویت روندهای دموکراتیک در جامعه است. حسین بشیریه با تمام توان از لحاظ نظری و فکری به این عرصه وارد شد و برای روشن‌شدن ابعاد موضوع آثار مختلفی تدوین کرد. برخلاف رویه پیشین خود، در این موضوع به مخاطبان عمومی و غیردانشگاهی نیز توجه کرد و کتاب‌هایی را به‌رشته تحریر درآورد که هدف از آن‌ها آشنایی عموم با بنیان‌های تأسیسی و نظری دموکراسی بود. به مهم‌ترین این آثار اشاره می‌شود:

درس‌های دموکراسی برای همه: مبانی علم سیاست تأسیس (۱۳۸۰)؛

موانع توسعه سیاسی در ایران (۱۳۸۰)، نشر گام نو؛

گذار به مردم‌سالاری (گفتارهای نظری) (۱۳۸۶)؛

گذار به دموکراسی: مباحث نظری (۱۳۸۴)، زیر نظر حسین بشیریه، نگاه معاصر.

نویسنده در این دسته از آثار خود دموکراسی را از منظرهای گوناگون نظری، تاریخی، و تأسیس موردبررسی قرار داده و معتقد است: «جامعه‌شناسی سیاسی جز جامعه‌شناسی گذار به مردم‌سالاری نیست» (بشیریه ۱۳۸۶: ۱۳). با تمرکز بر بحث دموکراسی، او علاوه‌بر تغییر موضوع به‌روی دیگر سکه، یعنی ثبات، نیز توجه می‌کند و شاید ترجمه‌آثاری از هابز بی‌ربط با این مسئله نباشند. هابز از بنیان‌گذاران سنت فکری است که به تحکیم حاکمیت می‌اندیشد و دست‌یافتن به امنیت و شیوه‌های حفظ آن را کانون دغدغه‌ها و علایق نظری خود قرار می‌دهد. هم‌چنین، توجه به سنت جامعه‌شناختی وفاق و اخذ واژگانی از دورکم با این دغدغه جدید ممکن است بی‌ارتباط نباشد و آن‌هم در مقاله «در آستانه‌انومی سیاسی در ایران» به‌روشنی پیداست.

به‌نظر می‌رسد کتاب *از بحران تا فروپاشی* نیز در ادامه آثار مربوط به «انقلاب و گذار به دموکراسی» قرار می‌گیرد و همان‌گونه‌که نویسنده در یادداشت آغازین کتاب بیان می‌کند، سعی او بر این بوده است که «نظریه‌ای را که سابقاً برای تحلیل انقلاب ایران و توضیح فرایند گذار به مردم‌سالاری در برخی از کشورها تنظیم کرده بود، برای تحلیل تحولات سیاسی اخیر به‌کار برد. بنابراین، این کتاب را باید در ادامه کتاب‌های مربوط به «گذار دموکراتیک» مطالعه و ارزیابی کرد.

۴. ارزیابی اثر

با این مقدمات، نوبت به ارزیابی اثر می‌رسد که از دو جنبه‌ صورتی و محتوایی انجام خواهد شد.

۱,۴ ارزیابی شکلی اثر

کتاب *از بحران تا فروپاشی* در قطع رقعی و در ۱۲۰ صفحه است و آن را نگاه معاصر در سال ۱۳۹۴ منتشر کرد. کتاب، علاوه‌بر مقدمه، با یادداشت کوتاهی از نویسنده آغاز می‌شود و با نمایه‌اسامی اشخاص و اماکن پایان می‌یابد. در این کتاب، از جدول و نمودار برای تفهیم مطالب استفاده نشده است. نگارش روان، جملات رسا، واژگان تخصصی دقیق، ویرایش خوب، و متن یک‌دست و تقریباً بدون غلط چاپی از دیگر ویژگی‌های کتاب است و تنها اگر اندازه قلم (فونت) را کمی درشت‌تر و فاصله خطوط کمی بیش‌تر در نظر گرفته می‌شد، مطالعه آن برای خواننده خیلی راحت‌تر بود.

طرح روی جلد محتوای کتاب را که به بررسی و مطالعه بحران مالی را بر ظهور جنبش‌های اعتراضی اختصاص دارد، به‌خوبی بازنمایی می‌کند. بر روی جلد و در حاشیه آن، کادری مربع شکل از دلار، یورو، و پوند را می‌بینیم که با خطوط شکسته و ناصاف تصویر اصلی را در بر گرفته است. خطوط شکسته و ناصاف شاید نشانه‌ای از وضعیت بحرانی و غیرعادی باشد. در وسط این کادر تصویری از یک مرد نقش بسته است که در حال راه رفتن است، اما بالاتنه مرد از وسط دو تکه شده و شکسته است، با این حال رنگ مشکی، فاصله، و شکل پاها در این تصویر نوعی استحکام و استواری را به بیننده القا می‌کند که می‌تواند نمادی از ثبات و ماندگاری نظام سیاسی باشد. دقیقاً برعکس، بالاتنه و سروسینه تصویر که شکسته و در حال فروریختن است، با رنگ قرمز خود نشانه‌ای از قیام و انقلاب و درعین حال شکنندگی، آسیب‌پذیری، و نظام سیاسی را تداعی می‌کند. در زمینه تصویر، عکسی از تجمع مردمی با ترکیبی از دو رنگ آجری و سبز کم‌رنگ نشان داده می‌شود که با پرچمی در دست به اعتراض برخاسته‌اند. در مجموع، طراح با استفاده مناسب از عناصر بصری توانسته است مضامین اصلی کتاب را به‌خوبی بازنمایی کند که عبارت‌اند از: جنبش اعتراضی، بحران مالی، و ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی.

بازنمایی بخشی از محتوا در عنوان: در این کتاب هشت جنبش اعتراضی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است، اما از این جنبش‌ها هیچ نشانه‌ای در عنوان کتاب به چشم نمی‌خورد. عنوان اثر بسیار کلی است و مخاطب در مواجهه اولیه و پیش از مراجعه به مطالب درون کتاب شاید گمان کند که با یک اثر تئوریک و نظری سروکار دارد، درحالی که این گونه نیست.

بررسی نکردن پیشینه تحقیق: از کمبودهای این اثر می‌توان به معرفی نکردن آثار پیشین مرتبط با موضوع پژوهش اشاره داشت. در این اثر، نویسندگان از آثار منتشرشده یا تحقیقات انجام‌شده در موضوع پژوهش و ارزیابی انتقادی آن‌ها گزارشی را ارائه نکرده است. اختصاص بحث مستقل یا ضمنی به پیشینه تحقیق این حسن را دارد که خواننده را با نویسندگان و آثار دیگر در این حوزه آشنا می‌کند و به‌نوعی مؤلف را ملزم می‌سازد تا کار خود را در ارتباط با مجموعه آثار و نوشته‌های موجود ببیند و ویژگی‌های خاص اثر خود را تشخیص داده و بر ممیزات آن آگاهانه تمرکز نماید. علاوه‌براین، پرداختن به پیشینه تحقیق نه تنها نوعی حق‌شناسی نسبت به محققانی است که فضل تقدم در یک حوزه مطالعاتی را داشته‌اند، درعین حال می‌تواند این اطمینان را در مخاطب ایجاد کند که نویسنده از مراجعه و ملاحظه آثار پیشین غفلت نکرده و با آگاهی از آثار موجود در پی آن است که مطلب تازه‌ای

را به مخاطب ارائه دهد. هم‌چنین، مخاطب اثر با مطالعه پیشینه تحقیق تاحدودی از ادبیات موجود اطلاع حاصل می‌کند، ضمن آن‌که با ملاحظه پیشینه تحقیق مشخص می‌شود که آیا نویسنده تلاشی برای رفع بخشی از کمبودهای موجود در این حوزه مطالعاتی انجام داده است یا نه و به چه میزان در کار او خلاقیت و نوآوری وجود دارد. مزیت دیگر بررسی پیشینه آشناسازی مخاطبان تازه‌کار با نحوه ارزیابی کارهای علمی و درواقع آموزش عملی نقد کتاب است. تدوین پیشینه به علاقه‌مندان کمک می‌کند تا در صورت تمایل به پی‌گیری بیش‌تر موضوع راحت‌تر و با صرف وقت کم‌تر به مطالب موردنیاز خود دست یابند.

قطعاً، اختصاص بخشی از بحث به مطالعه پیشینه تحقیق در این کتاب و آن‌هم توسط اندیشمند توانایی چون حسین بشیریه می‌توانست برای خوانندگان بسیار مفید و آموزنده باشد، به‌ویژه آن‌که ارزیابی‌های خوب مؤلف از آثار دیگران در کارهای قبلی خودشان خواننده را بیش‌تر به مطالعه چنین بخش‌هایی در تألیفات جدید مشتاق می‌کند. به‌عنوان نمونه‌ای از ارزیابی علمی و نقد درخشان مؤلف می‌توان به مقدمه کوتاهی مراجعه کرد که بر ترجمه کتاب نظریه‌های دولت، از آندرو وینسنت، نگاشته است. این مقدمه پنج‌صفحه‌ای و پرمحتوا مهم‌ترین نواقص و کمبودهای کتاب مذکور را به‌خوبی پوشش داده و چنان انسجامی در ذهن مخاطب ایجاد می‌کند که پراکنده‌گویی‌ها و گسیختگی‌های متن را برطرف می‌کند و افق تازه‌ای را فراتر از متن اصلی پیش چشم او باز می‌کند (وینسنت ۱۳۸۱: ۵-۱۰).

نپرداختن به پیشینه تحقیق در این کتاب احتمالاً می‌تواند ناشی از این مسئله هم باشد که کتاب به فاصله اندکی بعد از وقوع حوادث نوشته شده است و به‌تبع در این فاصله کوتاه هنوز پی‌آمدها و نتایج رخدادها مشخص نیست و درواقع فرایند تحول پایان نیافته و افق اتفاقات تاحدودی تیره‌وتار است. در چنین فضایی، اطلاعات کافی در اختیار محققان نیست و تدوین آثار علمی دشوار است و لازم است چند سالی از زمان حوادث بگذرد تا تعداد کتاب‌های علمی به یک حد قابل‌قبولی برسد. در فاصله زمانی نزدیک به حوادث بیش‌تر آثار را گزارش‌های ژورنالیستی و در بهترین حالت مقالات مجلات تشکیل می‌دهند.

۲,۴ ارزیابی محتوایی اثر

۱,۲,۴ مبانی نظری تحقیق

در این کتاب، نویسنده برای تبیین تحولات اعتراضی در هشت کشور مذکور نظریه خودش را، که قبلاً برای توضیح انقلاب ایران، جنبش‌های مختلف در کشورهای آمریکای لاتین و

برخی از کشورهای جداشده از اتحاد جماهیر شوروی، و... تنظیم کرده بود، استفاده کرده است. این نظریه می‌کوشد تا علل پیدایش جنبش‌های اعتراضی و تفاوت در نتایج و پی‌آمدهای آن‌ها را توضیح دهد و «بر هشت محور استوار است که چهار محور آن مربوط به مبانی قدرت دولت‌ها و چهار محور دیگر مربوط به اجزای جنبش‌های اعتراضی و انقلابی و یا فرایند بسیج سیاسی است». از دید مؤلف انقلاب‌های سیاسی نتیجه‌گردهمایی هشت عامل‌اند:

چهار محور مربوط به مبانی قدرت دولت‌ها عبارت‌اند از: بحران مشروعیت، بحران کارآمدی، بحران وحدت درونی گروه حاکم، و بحران در دستگاه‌های سلطه و سرکوب. از سوی دیگر، چهار محور مربوط به جنبش و بسیج انقلابی عبارت‌اند از: حجم نارضایتی عمومی، سازمان‌دهی، ایدئولوژی انقلابی، و رهبری (بشیریه ۱۳۹۲: ۷).

برطبق این نظریه، نتیجه‌نزاعی که بین دولت‌ها و گروه‌های مخالف در شرایط بحران پیش می‌آید با نحوه ترکیب و عملکرد هشت محور فوق قابل توضیح خواهند بود. از دید مؤلف، هر نوع نزاعی ضرورتاً به انقلاب منجر نمی‌شود و ممکن است که به‌جای انقلاب، سرکوب سراسری صورت پذیرد یا معامله‌ای سیاسی انجام شود یا پیمانی برای گذار بسته شود.

مبانی نظری پژوهش، به‌صورت خیلی مختصر، بیان شده و نویسنده به دیدگاه‌ها و نظریه‌های رقیب نپرداخته است و حتی از توضیح متغیرهای هشت‌گانه خودداری کرده است؛ شاید به این دلیل که مؤلفه‌های مذکور در آثار قبلی مؤلف شرح داده شده است. این رویکرد به مبانی نظری قابل‌درک است و علاقه‌مندان می‌بایست به کتاب‌های *زمینه اجتماعی انقلاب ایران و گذار به مردم‌سالاری* از مؤلف مراجعه کنند. به‌ویژه در کتاب *مردم‌سالاری*، دیدگاه‌های دیگر در مورد علل و فرایند جنبش‌های سیاسی و به‌طور خاص نظریه‌های متأخر در مورد گذار به دموکراسی به‌طور مفصل و با یک طبقه‌بندی مناسب و به‌صورت مقایسه‌ای بررسی شده‌اند. هم‌چنین، مؤلف در مقدمه‌ای که بر کتاب *پل بروکر* با عنوان *رژیم‌های غیردموکراتیک، نظریه‌ها، سیاست، و حکومت* نگاشته است این دیدگاه خود را به‌صورت بسیار فشرده و مفید توضیح داده است (بروکر ۱۳۸۴: ۱۳-۲۲).

در بخش نظری بحث، آن‌چه در این اثر تازگی دارد، واردکردن متغیر جدید اقتصادی و، به‌عبارت دقیق‌تر، بحران مالی و تبیین تأثیرات این متغیر در متغیرهای هشت‌گانه پیشین است. این متغیر اقتصادی همان بحران مالی بازارهای سرمایه‌داری در سال ۲۰۰۷-۲۰۰۸ است که

به‌عنوان علل و عوامل بحران در مقدمه بیان شده و تأثیرات آن در شکل‌گیری جنبش‌ها در همه کشورهای و در فصل‌های جداگانه با اعداد و ارقام موردبررسی قرار گرفته است.

۲,۲,۴ سازمان‌دهی اثر

مطالب اصلی کتاب در دو بخش سازمان‌دهی و تنظیم شده‌اند. منطق سازمان‌دهی مطالب به این صورت است که نویسنده بحران مالی ۲۰۱۱ را به‌عنوان متغیر مستقل و عامل اصلی دگرگونی در کشورهای مورد مطالعه می‌داند، اما این کشورها به یک اندازه تحت‌تأثیر بحران قرار نگرفته‌اند؛ کشورهای مرکز (آمریکا و اروپا) به‌صورت مستقیم و کشورهای آفریقایی و آسیایی که در پیرامون اقتصاد جهانی قرار دارند، به‌گونه غیرمستقیم از بحران متأثر شده‌اند.

مطالب هر بخش نیز براساس رخدادهای کشورهای مورد مطالعه تنظیم شده و به هر کشور فصل جداگانه اختصاص یافته است. نویسنده، در هر فصل، نخست تأثیرات بحران مالی را در اقتصاد آن کشور با شاخص‌ها و ارقام اقتصادی سنجیده است. سپس، به محورهای هشت‌گانه‌ای که قبلاً در بخش نظری در مورد مبانی اقتدار دولت و جنبش‌ها بیان شده پرداخته و تأثیرات بحران در این شاخص‌ها را ارزیابی کرده است و در پایان، بر این تأثیرات و بازتاب آن‌ها را بر روابط متقابل میان شاخص‌های یادشده بر ماندگاری یا آسیب‌پذیری دولت حاکم به تحلیل و تبیین نهشته است.

نکته‌ای که در سازمان‌دهی مطالب فصل‌ها قابل‌ذکر است این‌که مؤلف، در بررسی پی‌آمدهای بحران اقتصادی در نظام سیاسی و جنبش‌های اجتماعی، متغیرهای هشت‌گانه را به‌صورت جداگانه و متمایز مورد توجه قرار نداده و همه مطالب را به‌صورت ادغام‌شده و یک‌جا ذکر کرده است و اگر مطالب را متناسب با محورهای یادشده تنظیم می‌کرد و به هر شاخص قسمت جداگانه‌ای را اختصاص می‌داد، سازمان‌دهی تحقیق صورت مناسب‌تری پیدا می‌کرد. باین‌حال، نحوه چینش مطالب در فصل‌ها و بندهای مختلف کاملاً منظم و به‌صورت منطقی انجام شده است و گسست و خللی در استدلال‌ها و استنادات به چشم نمی‌خورد.

۳,۲,۴ روش تحلیل

جامعه‌شناسی ساختاری است و همین ساختارمند بودن تحلیل‌ها و تبیین‌های جامعه‌شناختی را از توصیفات ادیبانه یک رمان‌نویس در مورد وقایع اجتماعی و سیاسی یا خاطرات یک سیاست‌مدار متمایز می‌سازد (ژیرو ۱۳۸۴: ۷). در این اثر، وقتی شرح

رخدادهای انقلابی را در هریک کشورهای موردمطالعه می‌خوانیم، به‌ندرت به اسم شخص یا اشخاصی برمی‌خوریم. نویسنده به‌ندرت به نام دولت‌مردان، رهبران انقلاب، مدیران اتحادیه‌ها، مؤسسات، و فرمان‌دهان نظامی اشاره می‌کند. آن‌چه در این تحلیل‌ها جلب توجه می‌کند این است که رخدادی به‌عظمت یک انقلاب یا خیزش مردمی توصیف و تحلیل می‌شود، بی‌آن‌که از اشخاصی که این اتفاق را رقم زده‌اند، چندان سخن به‌میان آید. در برخی موارد، به اسم سندیکا یا مجمع یا اتحادیه‌ای که اعتراضات را سازمان‌دهی کرده است اشاره می‌شود، ولی از اشخاصی مؤثر سخن به‌میان نمی‌آید. ازسویی، از تصمیمات دولت بحث می‌شود، اما اسمی از تصمیم‌گیران و مجریان سیاست نیست. آیا اجمالی که نویسنده، در تدوین اثر، خود را ملزم به آن ساخته، مانع از تفصیل در شرح وقایع شده است؟ یا این‌که تبحر و ورزیدگی مؤلف در سنت ساختاری او را در تبیین وقایع و رخدادها از آوردن اسم اشخاص و کارگزاران بی‌نیاز کرده است؟ یا این‌که مدعای پست‌مدرن‌ها در مورد «مرگ سوژه» واقعیتی است که بر جهان جدید ما حاکم شده است؟ یا آن‌چنان‌که نیچه در اوایل قرن هشدار می‌داد جوامع دموکراتیک به‌سمت رشد و رواج «افراد میان‌مایه» تمایل دارند و حتی صاحب‌منصبان نیز چنان هیبت و هیمنه‌ای ندارند که در روند وقوع رخدادها نقش بسیار مؤثری ایفا کنند و آن‌گونه «فهرمانی» در کار نیست؟ آیا شخصیت کاریزماتیک ماکس وبر که امید می‌رفت جهان سرد سیاست را گرمایی بخشد، از عصر جدید دامن برچیده و دیگر وجود خارجی ندارد و همه‌ی بازیگران سیاسی و حاضر در صحنه افراد میان‌مایه هستند که اثر پرننگی از آن‌ها بر دیوار سیاست باقی نخواهد ماند؟^۵

۴،۲،۴ تمرکز کم‌تر بر موضوع اثر

در آثار علمی، افزودن عنوان فرعی به عنوان اصلی بر جلد کتاب‌ها اغلب با این قصد صورت می‌گیرد که نویسنده دوست دارد توجه مخاطب را به ویژگی خاصی از نوشته‌ی خود جلب کند و نشان دهد که او در مورد محتوای کتاب یا روش تحقیق یا رویکرد نظری یا... بر این جنبه‌ی خاص، که در عنوان فرعی آورده است، تأکید و اهمیت بیش‌تری قائل است. در کتاب موردبحث نیز، به عنوان فرعی «کندوکاوی در ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی» برمی‌خوریم و از همان ابتدا این انتظار در ذهن ما، درمقام مخاطب، شکل می‌گیرد که نویسنده بر ابعاد، مؤلفه‌ها، و عناصر برسازنده‌ی نظام سیاسی تأکید بیش‌تری خواهد داشت، اما، برخلاف انتظار در متن اثر، اگر نگوییم بیش‌تر، حداقل به همان اندازه به

مؤلفه‌های نظام سیاسی توجه شده است که به مؤلفه‌های جنبش اعتراضی. شاید علت این وزن‌دهی یک‌سان به عوامل اجتماعی، جنبش انقلابی، و عوامل ساختاری نظام سیاسی به چهارچوب نظری مختار نویسنده برمی‌گردد که چهار محور مربوط به مبانی قدرت را با چهار محور مربوط به بسیج و جنبش انقلابی به یک‌سان در نظر می‌گیرد و بدون وزن‌دهی به یک طرف، همه عوامل را هم‌وزن در نظر می‌گیرد و این درحالی است که در بحث آسیب‌شناسی نظام سیاسی قاعدتاً محور مبانی قدرت دولت وزن بیش‌تری باید داشته باشد و شاید هم لازم بود صورت‌بندی نظری جدید برای بحث ارائه می‌شد یا در نظریه‌ای که قبلاً برای تبیین انقلاب و گذار به دموکراسی تدوین شده بود، اصلاحاتی متناسب با اهداف تحقیق انجام می‌شد.

۵,۲,۴ ملاحظاتی درمورد روش تحقیق

در این کتاب، هشت جنبش اعتراضی از سه قاره جهان موردبررسی قرار گرفته و بنابه ماهیت موضوع مورد مطالعه، نویسنده از روش تحقیق مقایسه‌ای برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده کرده است. در تحلیل‌های مقایسه‌ای، نویسندگان به دلیل گستردگی قلمرو تحقیق به‌ندرت خودشان می‌توانند به گردآوری داده‌ها اقدام کنند و تا حد زیادی از نظر کیفیت و حجم داده‌ها به تحقیقات دیگران وابسته‌اند. از این‌رو، به‌میزانی که تحقیقات قبلی بیش‌تری انجام شده باشند، نویسنده داده‌های بیش‌تری در اختیار خواهد داشت. اگر این روش را با مطالعات انسان‌شناختی و مطالعات موردی مقایسه کنیم، مطلب بیش‌تر روشن می‌شود. در مطالعات موردی، محقق داده‌های بیش‌تر و متنوع‌تری را می‌تواند گردآوری کند، به‌ویژه اگر از روش مشارکتی و تحلیل کیفی استفاده کند، زیرا محقق در روند پیشرفت پژوهش و برحسب نیاز می‌تواند به گردآوری و تولید داده‌های جدید اقدام کند، اما در روش‌های مقایسه‌ای چنین امکانی فراهم نیست. به همین علت، گستره داده‌ها و عمق تحلیل‌ها در مطالعات موردی و مشارکتی در مقایسه با مطالعات تطبیقی بیش‌تر خواهد بود. این مسئله در تحلیل رخدادهایی که از زمان وقوع آن‌ها مدت زیادی نگذشته باشد بیش‌تر می‌تواند مشکل‌ساز باشد. به‌طور مثال، اگر گزارش یک خبرنگار زنده حاضر در صحنه را از یک حرکت اعتراضی یا یک درگیری نظامی در خطوط مقدم جبهه با تحلیلی که یک متخصص دانشگاهی از این حوادث تنظیم کرده است مقایسه کنیم، احتمالاً به آن اندازه که تحلیل دومی را منسجم، منطقی، قانع‌کننده، و راه‌بردی می‌یابیم، گزارش اولی را جذاب، تازه، و

پروپیمان خواهیم دید. با این توضیحات، وقتی به اثر حاضر که با فاصله کوتاهی از زمان وقوع رخدادهای اعتراضی و با روش مقایسه‌ای به‌تحریر درآمده است، رجوع کنیم، داده‌های مربوط به رخدادها چندان گسترده نیست. بررسی منابع کتاب نیز نشان می‌دهد که نویسنده کم‌تر به آثار منسجم و کتاب‌ها در این خصوص دست‌رسی داشته است و بیش‌تر منابع او را مقالات روزنامه‌ها، گزارش‌های خبری، و مطالب سایت‌های اینترنتی تشکیل می‌دهند. البته، باید اذعان کرد که تجربه و تبحر نویسنده، در بخش تحلیل داده‌ها، تا حد زیادی توانسته است این کمبود را جبران کند.

با این حال، از این نکته نباید غفلت کرد که مطالعات تطبیقی مزایای خود را دارند، به‌ویژه در مطالعات سیاسی و روابط بین‌الملل که واحد تحلیل اغلب کشور است و جوامع در کلیت آن هستند، یکی از بهترین روش‌های تحقیق است، اما برای مطالعه انقلاب‌ها، روش‌های مشارکتی، مطالعات تاریخی، و موردی شاید بیش‌تر راه‌گشا و کارآمد باشند.

۵. نتیجه‌گیری

کتاب *از بحران تا فروپاشی* را از نظر موضوعی می‌توان در ادامه آثار مؤلف در زمینه «گذار به دموکراسی و انقلاب» در نظر گرفت. با این تفاوت که در این اثر مؤلف از فضای مباحث نظری و مسائل ایران عبور کرده، بخشی از فرایند گذار را که به‌صورت تاریخی در هشت کشور مختلف رخ داده است از آغاز بحران تا سرکوب جنبش‌های اعتراضی یا فروپاشی رژیم‌های سیاسی بررسی کرده و با این کار علل شکنندگی یا ماندگاری نظام‌های سیاسی را در برابر حرکت‌های انقلابی تحلیل کرده است.

چهارچوب نظری تا حد زیادی متناسب با موضوع تحقیق انتخاب شده است، اگرچه صورت‌بندی تازه از مبانی نظری می‌توانست در فهم ماندگاری دولت‌ها بیش‌تر مدد رسان باشد. سازمان‌دهی اثر در کلیت آن و هم‌چنین در داخل هر بخش از انسجام بالا، منطقی، و استواری برخوردار است. نثری که در تدوین مطالب به‌کار رفته است، سلیس، روان، و در عین حال از لحاظ کاربست اصطلاحات تخصصی دقیق و وزین است. از داده‌ها و اطلاعات به‌روز و منابع جدید استفاده شده و متنی یک‌دست و عاری از حشو و زواید در اختیار خواننده قرار گرفته است. پای‌بندی به مبانی نظری تحقیق در تمام اثر، انتخاب موضوع مناسب و موردعلاقه عموم، و درنهایت تحلیل‌های ساخت‌مند و دقیق از حوادث این اثر کم‌حجم را در جایگاه کتابی جذاب و خواندنی نشانده است.

از نظر روشی، نویسنده از روش تحقیق مقایسه‌ای برای تحلیل و ارزیابی داده‌ها استفاده کرده است، اما این مقایسه بدون ابزارهای کمکی چون جداول و نمودارها انجام شده که از وضوح تحلیل نهایی کاسته است. اگر در تحلیل وقایع، هریک از مؤلفه‌های هشت‌گانه به‌صورت جداگانه در داخل فصل‌ها مورد بررسی قرار می‌گرفت، بر غنای مطلب می‌افزود. دریافت تبیینی محقق نیز دریافت ساختاری است که بیش‌تر بر نقش نهادها و ارتباط نیروها تأکید دارد تا کارگزاران و عاملان تغییر.

عنوان روی جلد محتوای اصلی اثر را، که بررسی و تحلیل حرکت‌های اعتراضی در آمریکا، اروپا، و شمال آفریقا است، بازتاب نمی‌دهد و آن اندازه که از عنوان برمی‌آید، مؤلف در متن کتاب بر ابعاد ماندگاری و آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی تأکید نکرده است. در تصویر روی جلد، به‌کارگیری نمادهایی چون دلار و مردی که از کمر به دو نیم تقسیم شده، آن‌هم با تضادی از رنگ‌های سیاه‌وسفید در کنار رنگ قرمز، و با عکسی از یک تجمع اعتراضی در پس‌زمینه آن بازنمایی محتوای به‌صورت مطلوب انجام گرفته است.

پی‌نوشت‌ها

۱. لاکمن تعریف خود از این جنبش‌ها را در مقاله‌ای با عنوان «کارگزاران انقلاب» در کتابی با ویراستاری جان فوران به‌نام *نظریه‌پردازی انقلاب‌ها*، که در سال ۲۰۰۳ انتشار یافته، آورده است. فرهنگ ارشاد این کتاب را ترجمه و در سال ۱۳۸۲ آن را نشر نی در ۳۴۲ صفحه منتشر کرده است.
۲. عنوان اصلی این کتاب *The Politics of Regime Transitions* (سیاست‌های تغییر رژیم) است که احتمالاً مترجمان یا ناشر، به‌دلیل فضای نشر در ایران، عنوان آن را عوض کرده‌اند.
۳. این کتاب را بعد از سه دهه تأخیر در ایران با عنوان *زمینه‌های اجتماعی انقلاب ایران*، با ترجمه علی اردستان، در سال ۱۳۹۴ انتشارات نگاه معاصر چاپ کرد.
۴. علاقه‌مندان می‌توانند به مقدمه کتاب *موانع توسعه سیاسی در ایران* مراجعه کنند. در این مقدمه نویسنده، با ارائه طبقه‌بندی دقیق از نظریات توسعه، یکی از عمده‌ترین نقدهایی را که بر بیش‌تر این نظریه‌ها وارد می‌کند، تبعی و وابسته تلقی کردن تحولات سیاسی نسبت به تحولات دیگر حوزه‌های جامعه از قبیل اقتصاد، تکنولوژی، جمعیت، ارتباطات، و... است (بشیریه ۱۳۸۰: ۱۴-۱۸).
۵. این مسئله در بخش اول بیش‌تر صدق می‌کند؛ در توضیح رخدادهای اعتراضی و واکنش‌های سیاسی دولت‌مردان آمریکا و کشورهای اروپایی، کم‌تر با اسم سیاست‌مداران و دولت‌مردان

مواجه می‌شویم، اما در شرح رخداد‌های کشورهای شمال آفریقا اسامی دولت‌مردان بیش‌تر به‌چشم می‌خورد. شاید یکی از دلایل موضوع این باشد که زندگی سیاسی در دولت‌های غربی بیش‌تر ساختارمند و نهادینه‌شده است، اما در کشورهای شمال آفریقا، به‌دلیل سطح پایین نهادمندی و ضعف ساختارهای کلان سیاسی، نقش اشخاص پررنگ‌تر است. خواه‌ناخواه این مسئله در تحلیل رخداد‌های سیاسی نیز بازتاب می‌یابد و سرنخ بسیاری از تحولات به شخصیت‌های پرنفوذ سیاسی ختم می‌شود. برعکس، در کشورهای غربی، تصمیمات مهم توسط نهاد‌های سیاسی، اجتماعی، و در طی فرایند مشخص و قانونی اتخاذ می‌شوند. سطح بالای نهادمندی در این کشورها به روال‌مندشدن رخداد‌های سیاسی و پیش‌بینی‌پذیری آن‌ها کمک می‌کند و از تحولات ناگهانی و فراز و فرودهای شدید جلوگیری می‌کند.

کتاب‌نامه

- بروجردی، مه‌زاد (۱۳۹۳)، «دکتر حسین بشیریه و علم سیاست در ایران امروز»، *مهرنامه*، ش ۳۸.
- بروک، لوتار و دیگران (۱۳۹۴)، *دولت‌های شکننده: جامعه‌شناسی جنگ و منازعه در دنیای مدرن*، ترجمه احمد رشیدی، تهران: امیرکبیر.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۰)، *درس‌های دموکراسی برای همه (مبانی علم سیاست تأسیس)*، تهران: نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۰)، *موانع توسعه سیاسی در ایران*، تهران: گام نو.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۲)، «یک‌سان‌نگاری، یکتانگاری، دیالکتیک تاریخی، و مسائل توسعه سیاسی در ایران»، در: *عقل در سیاست: ۳۵ گفتار در فلسفه، جامعه‌شناسی، و توسعه سیاسی*، تهران: نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۴)، *گذار به دموکراسی: مباحث نظری، زیرنظر حسین بشیریه*، تهران: نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۶)، *گذار به مردم‌سالاری (گفتارهای نظری)*، تهران: نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین (۱۳۹۴)، *از بحران تا فروپاشی: کندوکاوی در ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی*، تهران: نگاه معاصر.
- ژیرو، کلود (۱۳۸۴)، *تاریخ جامعه‌شناسی*، ترجمه گیتی خرسند، تهران: نگاه معاصر.
- فرانچسکو، رونالد (۱۳۹۴)، *آسیب‌شناسی دولت‌های نوظهور*، ترجمه معاونت پژوهش و تولید علم دانشکده اطلاعات، تهران: دانشکده اطلاعات.

۱۶۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۲، شماره ۴، تیر ۱۴۰۱

میرسپاسی، علی (۱۳۹۶)، «گفت‌وگوی علی میرسپاسی با حسین بشیریه»، برگرفته از سایت فرهنگ امروز، بازیابی در:

<<http://www.farhangemrooz.com>>.

وینسنت، آندرو (۱۳۸۱)، نظریه‌های دولت، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نی.